

Förblir Ryssland ett imperium?

Invasion och expansion har präglat det ryska imperiets historia.

"Rysslands gränser slutar ingenstans", som det heter i den ryska propagandan. Nu har Kremles imperialistiska synsätt lett landet in i en moralisk och politisk återvändsgränd, skriver René Nyberg.

Det är ganska vanligt att ryssarna inte känner sin historia eller har högst klichéartade uppfattningar om det förflutna. Jag roade mig ibland med att jämföra den finska autonomin med Buhara, ett emirat som blev ett ryskt protektorat 1873 och som i dag bildar kärnan till Uzbekistan. Jag tillfogade att skillnaden i våra autonomier var den att Finland saknade en egen emir som Buhara och bara hade "vår kejsare och storfurste" som Matti Klinge brukade uttrycka sig. Åhörarna smålog vänligt. Men när jag tillade att egentligen borde man jämföra den mycket omfattande finska autonomin med dagens självständiga Tjetjenien var det ingen mera som drog på munnen. Det var ingen vits längre.

"Rysslands gränser slutar ingenstans"

Är Ryssland fortfarande ett imperium, fast nerkrympt från tsartiden och sovjettiden?

Svaret är väl att Ryssland inte är en nationalstat och knappast blir en, utan alltså är ett mångnationellt rike med ett imperiums psykologi och ambitioner. Geografin spelar här en avgörande roll. Ryssland har inga "naturliga" gränser och den ryska propagandan har under den sista tiden lyft fram Vladimir Putins lekfulla eller mindre lekfulla släng från 2016 att Rysslands gränser slutar ingenstans – negdje ne zakontsjivaetsa. I dag säljs till och med t-skjortor med denna maxim.

Ryssland är geografiskt stort, till ytan världens största stat som i norr gränsar till Ishavet och i öster till Stilla oceanen. Men i väst är gränsen geografiskt öppen.

Historiskt sett var gränsen öppen även i syd och därmed utsatt för mongolernas erövringar och tatarernas räder ända till slutet av 1600-talet. Detta är en enkel förklaring till de moskovitiska och ryska expansionerna och till Stalins expansionspolitik.

Detsamma gäller naturligtvis den öppna gränsen i väst som ledde till invasioner av polacker, Karl XII, Napoleon och Hitler. Ryssarna glömmet i detta sammanhang aldrig Alexander Nevskij som slog svenskarna vid Nevan 1240 och den Tyska orden på Peipussjön två år senare. I dag understryker Putin Alexander Nevskijs stordåd som inledningen till den pågående kampen mot väst. Att möta hotet från väst var möjligt därför att mongolerna gav honom flankstöd.

Enligt Putin red Alexander Nevskij hela vägen till Mongoliet för att buga sig inför storkhanen och motta en fullmakt (jarlik) som khanens vasall. Detta makabra historiepolitiska resonemang om mongolokets välsignelse för tankarna till Putins växande beroende av Kina med allt vad det kan leda till.

Ryssland var inte det enda imperiet. Det kämpade, delade upp och samarbetade med andra

imperier om herraväldet i gränsområdena – Persien, Osmanska riket, Österrike, Preussen/Tyskland och även det brittiska imperiet för att inte glömma Kina.

Den svenske Rysslandshistorikern Kristian Gerner sammanfattar den ryska utrikespolitiska traditionen på ett markant sätt. Ryssland känner enbart till två traditioner – Kazan (dagens Tatarstan) eller Manchu (Kina). Man annekterar, dominerar eller trakasserar en granne. Eller så respekterar man ett land och ser det som likvärdigt – Kina och USA. Det här är ett viktigt upphov till kriget i Ukraina.

Härskaren i Kreml accepterar inte Ukrainas existens och är beredd att förhandla om kriget och gärna om inflytelsezoner i Europa enbart med den andra stora kärnvapenmakten USA. Bilden är naturligtvis mera komplicerad, ty dagens Ryssland och Ukraina är som vatten och olja.

Som Kain och Abel

Det är viktigt att understryka hur bestående civilisationsgränserna har varit och fortfarande är. Det bästa exemplet är utan vidare den finska östgränsen, gränsen mellan Rom och Bysans som praktiskt taget inte har förflyttats under det senaste årtusendet. Inte ens hundra år av ryskt välde i Finland kunde suddas ut denna kulturgräns, gränsen mellan russkij mir och sjvetskij mir. Även de ockuperade baltiska staterna lyckades upprätthålla sin kulturella identitet.

Men gränsen mellan Ukraina och Ryssland är inte en klassisk civilisationsgräns.

Ukraina är som känt ortodoxt och starkt tvåspråkigt. Därför är pågående kriget framför allt ett brödrakrig, fast inte ett inbördeskrig. Med den ukrainska kyrkans överhuvud, metropoliten Onufriys ord – Kain och Abel. Förklaringen är Kremels imperialistiska tankesätt. Och utan Ukraina är Ryssland inte ett imperium.

Det förakt som Putin känner för flera av sina företrädare beror på att han är rädd att likställas med dem om även han förverkar sitt rike. Nikolai II och Gorbatsjov förlorade sina imperier. Och Lenin är boven som skapade det federala mönster som möjliggjorde den ukrainska sovjetrepubliken och därmed främjade det ukrainska språket tills Stalin tyglade det hela med våld.

Ingen väg tillbaka

Det är uppenbart att Ukraina kämpar för sin överlevnad och statliga existens. Oberoende av hur kriget slutar är kriget inte en existensfråga för Ryssland, däremot nog en existensfråga för den nuvarande härskaren i Kreml. Men samtidigt är det klart att den imperialistiska grundsynen på Rysslands mission och plats i världen har manövrerat landet in i en moralisk och politisk återvändsgränd. Priset för detta imperialistiska krig är högt. Det gäller inte bara de enorma förlusterna av människoliv och de kolossala kostnaderna utan framför allt det hat som har piskats upp. Och därför finns det ingen väg tillbaka. Det är svårt, nästan omöjligt att tänka sig en gemenskap mellan dessa två fientliga folk.

Fast vi inte ännu vet hur kriget kommer att sluta kan vi glömma de ryska fantasierna om att återställa sitt imperium och annektera hela Svartahavskusten och låta Polen och Ungern ta varsin del av det västliga Ukraina. I sitt tal i Bryssel utgick president Alexander Stubb från att kriget avgörs på slagfältet. Det har varit min åsikt sedan länge – precis som att kärnvapen är oanvändbara i Ukraina.

Lögn, våld och korruption

Kriget har försvagat Ryssland, inte bara dess ekonomi utan även den sköra autokratiska strukturen som dagens Ryska federation föreställer. Om Sovjetsystemet baserade sig på lögn och våld så stämmer det fortfarande med ett viktigt tillskott – korruption. Det fanns inga stora egendomar under Sovjettiden.

Rubeln var ett betalningsmedel och hette i folkmun "trä" (derevjannyi), däremot var det "gröna" (zeljonnyi) det vill säga dollarn riktiga pengar. Med införandet av marknadsekonomin ändrades allt. Rubeln blev pengar och ett tu tre uppstod stora egendomar och många blev rika, några stormrika och även dirty rich, extremt rika, så som det heter på engelska.

Här kommer korruptionen in i bilden. Vi känner till att det växte fram oligarker som roffade åt sig snabbt och mycket på 1990-talet. Deras rikedomar finns till en stor del fortfarande kvar men inte deras makt. Oligark som uttryck hänvisar till fåmannavälde. Denna makt har sedan länge tagits över av härskaren och silovikerna, det vill säga den hemliga polisen etcetera.

Viktiga beslut fattas i dag inte av folkvalda och inte alltid ens av vederbörande myndigheter utan högt uppe och dolt i den putinska närkretsen. Korruption är en viktig och inbyggd del av systemet. Med lukrativa uppdrag belönas utvalda, och tillgrepp tolereras som en del av den putinska kulturen.

Jag hävdar att det autokratiska, diktatoriska polisväldet varken är stabilt eller en garant för härskarens makt om kriget slutar illa eller någonting oförutsägbart händer. Jag spår ingenting, men ett plötsligt maktskifte kan inte uteslutas. Ett personifierat och personbaserat system förblir instabilt och helt och hållet beroende av härskarens grepp om makten – och av hans hälsotillstånd.

Ukraina är hotet mot diktaturen

Putins agg gentemot Ukraina är inte enbart imperialistiskt utan grundar sig på fruktan att Ukraina, enligt hans egna ord före kriget, utvecklar sig till ett anti-Ryssland. Med andra ord ett motexempel till det moskovitiska – såväl politiskt som samhällsfarligt. Putins historiepolitiska eskapader förblir ett ideologiskt skynke som döljer det imperialistiska och realpolitiska målet att förhindra uppkomsten av ett ortodoxt, östslaviskt alternativ vid Rysslands västra gräns. Det ukrainska civilsamhället, fria massmedier och oberoende domstolar som har vuxit fram speciellt efter Euromaidan 2014 är ett direkt och klart hot mot den putinska diktaturen som byggts upp speciellt under det sista decenniet – vatten och olja.

Frågan är hur det kommer sig att dessa brödrafolk har utvecklats så tydligt i motsatt riktning.

Det finns uppenbara historiska och kulturella orsaker till att Ukraina är annorlunda. Men jag vågar påstå att svaret sist och slutligen finns att hitta i Moskva.

Sovjetsystemets totala kollaps utrotade Gosplans kontrollekonomi, införde marknadsekonomi, fria medier och mycket annat nytt. Men Jeltsins reformer nådde aldrig den hemliga polisen KGB som övervintrade. När Putin kom till makten vädrade KGB:s efterträdare FSB morgonluft. Den nya presidenten var deras egen man. Men inte ens det här räcker på långt när till att förklara det tvära kast som så skedde i Ryssland.

Införandet av marknadsekonomin förändrade Ryssland och ryssarnas liv grundligt och förblir utan vidare en av de avgörande förklaringarna att Rysslands ekonomi har klarat två krigsår. Vattendelaren blev uppkomsten av oligarker som kontrollerade medier och med sina ekonomiska resurser utmanade Kreml. Tanken och även idén om ett rättssamhälle, där alla medborgare är lika inför lagen, kunde inte accepteras.

Därmed var en europeisk väg spärrad. Putin och silovikerna, det vill säga hemliga polisen, var inte beredda att ge upp kontrollen och nöja sig med att bekämpa oligarkerna och de oppositionella med rättsmedel.

Härskarens rätt till egendomen

Ryssland har historiskt aldrig varit ett rättssamhälle fast privat egendom var skyddad under kejsartidens slutfas. Det putinska väldet har aldrig explicit infört garantier för privat egendom eller uppmuntrat till entreprenörskap.

Den gällande ideologiska synen är den traditionella, nedärvda, patrimoniala principen om härskarens rätt att förfoga över all egendom. Med andra ord är egendom egentligen ett innehav som kan, om härskaren så bestämmer, återkallas. Godtycke är den avgörande skillnaden jämfört med ett rättssamhälle och utgör den klaraste skillnaden gentemot Europa och därmed även gentemot Ukraina.

De messianska tongångarna i den ryska propagandan är ofta främmande och rent ut motbjudande. Kampen mot nazism i Ukraina kan man ännu förklara som en överdrift men när man talar om att bekämpa satanism så har nog en nordbo svårt att hänga med. Men brödrafolkens krig har även en kyrklig dimension. Splittringen av den ryska och ukrainska ortodoxa kyrkorna 2018 är den nya schismen. Politiskt var detta en av de många steg som slutligen ledde till den militära konfrontationen. I och med att Konstantinopels ekumeniska patriarkat godkände Ukrainas begäran om autokefali – det vill säga att bli en självständig kyrka och därmed lämna patriarkatet i Moskva – bröt patriarkatet i Moskva relationerna till Konstantinopel.

Riket inte hotat

Den ryska propagandan målar gärna upp en hotbild om västs olycksbådande planer på att dela upp Ryssland. Det finns inga som helst tecken på att Ryssland om av en ny omvälvning, speciellt efter ett nederlag i kriget mot Ukraina, skulle splittras. Däremot är det uppenbart att om och när makten fördelas på nytt kommer provinserna och speciellt starka etniska

republiker som Tatarstan att kräva mera makt och framför allt mera ekonomisk självständighet. Men riket som helhet är inte hotat.

Däremot är situationen i norra Kaukasus labil. På grund av överbefolkning, hög arbetslöshet och låg bildningsnivå är dessa små republiker en ständig och bestående oroshärd. Det självsvåldiga Tjetjenien är ett specialfall. Två krig och den enorma förstörelsen ledde till att härskaren i Kreml föll tillbaka till den beprövade metoden att pacificera en rebellisk stam med generösa subsidier. Så länge dessa pengar flödar in förblir den excentriska och allvarligt sjuka khanen lugn och motsätter sig inte härskarens vilja.

Kriget är ännu inte slut och riskerna för hela Europa förblir stora om Ukraina inte vinner. Kriget avgörs på slagfältet. För att avvärja den ryska aggressionen måste Ukraina stabilisera fronten. Om Ryssland inte kan bryta det ukrainska motståndet måste Kreml ge upp sitt maximala krav och välja mellan ett evigt krig eller att förhandla direkt med Ukraina. Det måste vara verkliga fredsförhandlingar, inte bara förhandlingar om eventuell vapenvila, som skulle medföra risken att fientligheterna blossar upp igen. Mauno Koivistos ord om att Finlands idé är överlevnad stämmer även för Ukraina och därför är Ukrainas sak vår.